

Ženy a kombinace rodiny a práce v historických výzkumech z období socialismu

Marie Pospíšilová

Pokud interpretujeme současnou podobu postavení ženy v rodině a domácnosti, neměli bychom opomíjet ani historické souvislosti tohoto postavení. Jedním z největších zdrojů dat o rolích žen v domácí a pracovní sféře jsou československé historické výzkumy, které jsou uloženy v Českém sociálněvědním datovém archivu (ČSDA) Sociologického ústavu AV ČR. Historické výzkumy se bohužel ve většině případů nedochovaly ve formě primárních dat, v ČSDA jsou dostupné pouze výzkumné zprávy a základní tabulky z výsledků z těchto výzkumů. Výzkumné zprávy zasluhují pozornost nejen sociálních vědců a vědkyň či historiků a historiček, kteří se zajímají o historické souvislosti současného postavení žen v domácnosti a rodině, ale také metodologů a metodoložek, kteří mohou zkoumat, jak byly konstruovány otázky v dané době a jakým způsobem se promítala převládající ideologie do podoby výzkumů.

ČSDA disponuje historickými výzkumnými zprávami z výzkumu veřejného mínění od roku 1946 až po současnost, s přestávkou v letech 1951–1966 (realizovanými Ústavem pro výzkum veřejného mínění [ÚVVM]⁸² a Institutem pro výzkum veřejného mínění [IVVM]), od roku 2001 se jedná o Centrum pro výzkum veřejného mínění [CVVM]). Tento text se zaměřuje na období socialismu. Uváděné příklady by měly být ilustrací nerovností mezi muži a ženami v tomto období, jež byly verbálně popírané vládoucí ideologií (Čermáková 1995: 15). Mezi historické výzkumy v ČSDA, které zachycují role žen v domácí a pracovní sféře v tomto období, patří výzkum *Mínění žen o zaměstnání, domácnosti a rodině* prováděný mezi ženami v ČSSR ve fertilním věku (18–44 let) a žijícími alespoň ve dvoučlenné domácnosti (ÚVVM 1971), výzkum *Rodina a rodičovství* realizovaný mezi občany ČSSR staršími 15 let (KVVM 1974) a *Mínění a názory na postavení a úlohu ženy v rodině* (ÚVVM 1978), který byl prováděn mezi občany ČSSR staršími 18 let. Všechny výzkumné zprávy a tabulky jsou dostupné v katalogu Nesstar,⁸³ a to následující cestou: ČSDA–Česky–IVVM–Starší výzkumy IVVM–příslušný rok.

Historické výzkumy ilustrují na datech nerovnosti mezi muži a ženami na pracovním trhu – ženy v období socialismu pracovaly na jiných pozicích než muži, tyto pozice byly navíc méně honorované, projevovaly se i vertikální nerovnosti a feminizace určitých

⁸² Respektive Kabinetem pro výzkum veřejného mínění při Federálním statistickém úřadu (KVVM), jak se tato instituce jmenovala v letech 1973–1977.

⁸³ Katalog Nesstar najdete na adrese: <http://nesstar.soc.cas.cz/webview/>. Pro prohlížení výzkumných zpráv není nutná registrace, registrace je nutná pro prohlížení základních tabulek.

odvětví (Čermáková 1995: 14). Nerovnosti byly navíc prohlubované nerovnostmi v domácí oblasti, tzv. dvojím břemenem, které označovalo zatížení žen domácí a pracovní sférou. Jak ukazují historické výzkumy, například v roce 1978 ženy trávily péčí o domácnost mnohem více času než jejich mužští partneři, jak ukazuje následující tabulka:

Tabulka 1: Průměrná doba, kterou respondenti věnují domácím pracím⁸⁴ (v hodinách)

	Celý soubor	Muži	Ženy
Celkem ČSSR (1978)	20,0	14,5	25,5
ČR* (2012)	24,6	16,6	31,1
SR* (2012)	28,3	21,4	34,2
Celkem ČR+SR* (2012)	26,5	19,0	32,7

* Spojení počtu hodin v odpovědi na otázky *Kolik hodin týdně průměrně strávíte prací v domácnosti? (Nepočítá se čas věnovaný péči o děti a volnočasové aktivity)* a *Kolik hodin týdně průměrně strávíte péčí o členy Vaší rodiny? (tj. děti, starší osoby, nemocné nebo nemohoucí)?*

Zdroj: ISSP (2012), ÚVVM (1978).

V tabulce je uvedeno srovnání s nejnovějšími daty ISSP – je vidět, že v současné době je ještě vyšší zatížení domácností jak u žen, tak u mužů, u žen se zvýšilo ale ještě více. Je ovšem třeba brát v potaz rozdíly v metodologii, především mírné odlišnosti ve znění otázek.

Výsledky historických výzkumů poukazují nejen na dvojí břemeno žen, ale i na specifika tohoto dvojího zatížení v období socialismu. Dvojí břemeno bylo prohlubováno nedostatky centrálně plánované ekonomiky, konkrétně nedostatkovostí určitých druhů zboží. Ženy tedy mnohdy nejen pracovaly a staraly se o domácnost, navíc měly ještě starosti s tím, jak vůbec zboží do domácnosti obstarat, trávily značný čas ve frontách. Samy tento problém vnímaly silně jako problematický, jak ukazují následující data (výzkum byl prováděn pouze na ženách ve věku 18–44 let):

Tabulka 2: Odpověď na otázku: *Co z toho, co si nyní přečteme, by podle Vašeho názoru nejspíše ulehčilo ženám domácí práce a rozšířilo jejich volný čas? Vyberte prosím dvě podle vás nejdůležitější odpovědi (věci)*

Lepší zásobování, dostatek obchodů, nákupy bez front	52 %
Kratší pracovní doba	16 %
Vybavení domácnosti kvalitními a dostupnými přístroji („moderní byt“)	7 %

⁸⁴ Jedná se o nároky spojené s péčí o rodinu a domácnost.

Práce v místě bydliště (bez dlouhého dojíždění)	7 %
Větší pomoc mužů a ost. členů domácnosti	6 %
Mít možnost častěji poobědvat, povečeřet v restauraci	6 %
Jiné	4 %
Nevím, bez odpovědi	2 %

Zdroj: ÚVVM (1971).

Ženy nejen věnovaly více času domácím pracím, ale také vykonávaly v domácnosti jiné činnosti než muži, jak ukazuje následující tabulka:

Tabulka 3: Odpověď na otázku: *Z uvedeného listku vyberte prosím podle pořadí tři práce, které Vám zabírají denně nejvíc času*

	Muži	Ženy
Vaření, příprava jídla, mytí nádobí	11 %	53 %
Úklid bytu, domu	8 %	14 %
Praní, žehlení, šití a zašívání	1 %	11 %
Nákupy	9 %	7 %
Péče o děti	6 %	8 %
Práce s topením a vynášením odpadků a péče o domácí hospodářství	27 %	2 %
Různé opravy v bytě, údržba auta apod.	23 %	0 %
Nedělám pravidelně nic z uvedeného	12 %	4 %
Jiná práce	3 %	1 %

Zdroj: KVVM (1974).

Jak je patrné, ženy vykonávaly aktivity stereotypně spojované se ženami, muži ty spojované s muži.

Postavení žen v období socialismu bylo utvářeno také socialistickou ideologií. Výsledky kvantitativních výzkumů byly ovlivněny tím, jakým způsobem se tazatelé a tazatelky ptali. Realizace výzkumů a jejich ideový podtext navíc napovídaly, že si zadavatelé výzkumů byli vědomi toho, že prosazovaná rovnost žen a mužů v praxi příliš nefunguje. Příkladem může být výzkum z roku 1971, jehož cílem bylo zachycení postavení žen v moderní společnosti. Výzkum byl realizován z podnětu OSN. Výzkumná zpráva klade důraz na roli socialismu ve zrovnoprávnění žen (uváděna je zaměstnanost a vzdělání

žen, výstavba školek a jeslí apod.), přesto upozorňuje na tehdejší nerovnosti mezi muži a ženami – zejména nerovnosti ve mzdách, dvojí břemeno domácích a pracovních povinností a nízkou sebedůvěru žen. Zároveň byly odlišné role mužů a žen konstruované přímo podobou pokládaných otázek. Činnosti v domácí oblasti byly označovány jako „ženské úkoly“, muži byli identifikováni jako „pomocníci“:

Tabulka 4: Odpověď na otázku: *Jak často Vám při domácích pracích pomáhají* (výzkum byl prováděn pouze na ženách ve věku 18–44 let):

	Pravidelně		Občas	Vůbec ne	Nemám manžela, děti apod.
	Denně	V určité dny			
Manžel (druh)	23 %	12 %	41 %	15 %	9 %
Děti	12 %	7 %	25 %	36 %	20 %
Rodiče	12 %	3 %	15 %	35 %	35 %
Jiné osoby (bezplatně)	1 %	0 %	3 %	49 %	47 %

Zdroj: ÚVVM (1971).

V konstrukci otázek v období socialismu a dnes jsou vidět značné rozdíly – v mezinárodním výzkumu ISSP (2012) byla otázka na podobné téma položena následovně: *„Kdo ve Vaší domácnosti dělá následující věci: pere prádlo / provádí drobné opravy / pečuje o nemocné členy / nakupuje/uklízí / připravuje jídla.“* Otázka zjišťuje trochu jinou věc, nicméně druhý z partnerů není rámovaný jako „pomocník“.

Výše uvedená data by měla sloužit jako příklady toho, jaké informace je možné nalézt ve výzkumných zprávách z historických výzkumů, které jsou uloženy v ČSDA. Výsledky ukazují nejen očekávatelné zjištění, že tradiční rozdělení v domácnosti na muže živitele a ženy pečovatelky je historicky zakotveno. Do jisté míry překvapivým zjištěním může být to, že se v určitých aspektech (například rozdílech v času stráveném domácími pracemi) dnes ještě prohlubuje. Zároveň výzkumy ukazují specifika období socialismu (nedostatkovost zboží a fronty) a vliv ideologie na konstrukci dotazníků. Data odhalují nerovnosti mezi muži a ženami, které nejsou v souladu s převládající ideologií. Není tedy divu, že výsledky z výzkumů ze 70. a 80. let byly poskytovány zejména aparátu ÚV KSČ a až na výjimky nebyly zveřejňovány (až do poloviny 80. let). Pro vládnoucí stranu bylo výhodné znát postoje občanů a občanek, aby je mohla snadněji ovlivňovat. Na druhou stranu panovala obava z toho, že názory obyvatel budou odlišné od prezentované ideologie. Proto výsledky znal pouze ÚV KSČ, který rozhodoval, co se bude zkoumat a co publikovat (Šiklová 2004).

Literatura a použité zdroje

- Čermáková, M. 1995. „Gender, společnost, pracovní trh.“ *Sociologický časopis*, roč. 31, č. 1: 7–24.
- ISSP Research Group. 2012. *ZA5900: International Social Survey Programme: Family and Changing Gender Roles IV – ISSP 2012*. Cologne: GESIS Data Archive. Dostupné z: <https://doi.org/10.4232/1.10079>.
- KVVM. 1974. *CSDA74-7: Rodina a rodičovství*. Praha: ČSDA.
- Šiklová, J. 2004. „Nelegální výzkum veřejného mínění v období normalizace.“ *Sociologický časopis*, roč. 40, č. 5: 673–679.
- ÚVVM. 1971. *CSDA71-10: Mínění žen o zaměstnání, domácnosti a rodině*. Praha: ČSDA.
- ÚVVM. 1978. *CSDA78-7: Mínění a názory na postavení a úlohu žen v rodině*. Praha: ČSDA.

Report on the 10th European Feminist Research Conference

Olga Senkova

The conference on ‘Difference, Diversity, Diffraction: Confronting Hegemonies, and Disposessions’ was held 12–15 September, 2018 at Georg-August-University Goettingen in Germany.

The European Feminist Research Conference (EFRC), established of 1991, has a relatively long tradition. This year’s conference was entitled ‘Difference, Diversity, Diffraction’. The speakers at the conference emphasised the interdisciplinary character of gender studies and offered reflections on the social construction of differences and inequalities. Addressing these issues encourages the subjectivity and agency of actors with marginalised experiences. The conference also devoted special attention to the issue of the worldwide rise of anti-gender right-wing populist movements.

The conference was organised by the European Association for Gender Research, Education and Documentation (ATGENDER) and the German Studies Association. Local actors such as the Goettingen Centre for Gender Studies and the Diversity Research Institute at the University of Goettingen were also involved in organising the conference. The two main conference languages were English and German. The majority of presentations, round tables, keynote lectures, and other events were held of English. This made the conference more inclusive and accessible to foreign participants.

The 10th EFRC brought together more than 780 gender researchers, who presented their work and took part in the discussions. More than 600 papers were presented at approximately 190 panels, lectures, parallel sessions, and other events.

Four keynote lectures organised in the frame of the conference were presented